

IV. NOTE BIBLIOGRAFICE

Antični elektronovi i zlatni moneti (VI v.pr.-IV v.sl.Hr.) ot Numizmatičnata kolekcija na NAIM-BAN (katalog), Sofia, 2012, 83 p.

Volumul alcătuit de colegii de la Sofia, Miroslava Dotkova, Borjana Ruseva și Bistra Božkova, aduce în atenția specialiștilor monedele de aur grecești și romane (secolele VI a.Chr.-IV p.Chr.), aflate în colecția Institutului Național de Arheologie și Muzeului Academiei de Științe din Bulgaria (NAIM-BAN). Structurat în două secțiuni, prima cuprinzând materialul numismatic grecesc și a doua monedele romane din secolele I-IV p.Chr., volumul beneficiază de o prefață semnată de regretata Yordanka Yurukova¹, care evocă activitatea ilustrațiilor predecesori N. Mušmov și T. Gerasimov și oferă câteva repere privind formarea colecției. Materialul numismatic din secolele VI-I a.Chr. este grupat în două părți: monedele de electrum și aur din perioada arhaică, clasică și elenistică (secțiune semnată de Miroslava Dotkova) și monedele de aur ale regilor macedoneni, ale succesorilor acestora și ale orașelor grecești din perioada elenistică (semnată de Borjana Ruseva).

Catalogul debutează cu un lot de șase monede din electrum puse în circulație de Lydia în prima jumătate a secolului VI a.Chr., la care se adaugă patru piese din același metal bătute în secolul VI în Ionia. Monedele de electrum bătute în insula Lesbos sunt reprezentate de patru piese de 1/6 stater (hekte), datate în intervalul 377-326 a.Chr. Din Phocaea provine o piesă din electrum (hekte) bătută în anii 477-388 a.Chr. Seria de monede din electrum continuă cu staterii de Cyzic, așa numiții „cyziceni”, a căror prezență a fost semnalată și în descoperirile de la Dunărea de Jos. Cele mai vechi piese bătute de Cyzic, un stater și o șesime de stater (hekte), aflate în colecția Institutului de la Sofia, au fost datate în anii 500-460 a.Chr. Din anii 460-400 a.Chr. provin trei stateri de Cyzic descoperiți în Bulgaria la Aprilovo (în apropiere de Sofia), Veličkovo (regiunea Pazardžik) și în împrejurimile orașului Plovdiv. Monedele de electrum ale orașului Cyzic, puse în circulație în perioada 400-330 a.Chr., sunt reprezentate de două piese: un stater descoperit la Slaviano (regiunea Haskovo) și o șesime de stater (hekte) pentru care nu se cunoaște proveniența. Lotul de stateri de Cyzic aduce noi informații în privința pătrunderii acestui tip monetar în Tracia înainte de apariția monedei de aur macedonene. Emisiunile din electrum ale orașului Cyzic, situat în nord-vestul Asiei Mici într-o zonă cu resurse de metal prețios, sunt semnalate și în regiunile vest-pontice, atestate mai întâi în teritoriul Histriei printr-o șesime de stater (hekte) bătută cel mai probabil la începutul secolului V a.Chr. și recuperată în timpul cercetărilor arheologice din anul 1955. Utilizarea staterilor de Cyzic în regiunile vest-pontice este certificată și de marele tezaur descoperit la Orlovka, localitate situată în sudul Basarabiei, din care au fost recuperate și publicate 71 de exemplare emise în secolele V-IV a.Chr.

În cadrul catalogului semnalăm publicarea unui stater cu legenda Koson (p. 14, nr. 24), tip monetar care a suscitat interesul specialiștilor din România și a stârnit numeroase discuții și controverse. Din păcate, nu se cunosc împrejurările în care moneda a intrat în vechile colecții ale Institutului de la Sofia. După monograma simplă aflată pe una dintre fețe, moneda ar putea proveni din tezaurile de kosoni descoperite la începutul secolului XIX în zona Munților Orăștie. Tezaurile s-au risipit rapid și unele piese au ajuns în colecții particulare (spre exemplu în cea a consulului rus de la Smirna, care la începutul secolului XIX posedea un koson cumpărat din „zona danubiană”) sau au fost vândute la licitații la Londra și Paris. Probabil că moneda aflată la Sofia a fost achiziționată din comerțul cu antichități, așa cum este cazul celor mai multe piese de tip Koson aflate în marile colecții publice de la Paris, Berlin, Londra, Viena sau Moscova. Secțiunea de monede de electrum și aur din perioadele arhaică, clasică și elenistică se încheie cu două exemplare fanteziste, din epoca modernă, care reproduc elemente iconografice întâlnite în rândul pieselor antice.

¹ Yordanka Yurukova a condus Cabinetul Numismatic logul semnat de R. Ardevan în SCN, s.n., 3 (15), 2012, și a îndeplinit funcția de director al NAIM-BAN. Vezi necro- p. 205-211.

Secțiunea semnată de Borjana Ruseva cuprinde 163 de piese din aur și debutează cu un lot de stateri macedoneni de tip Filip II (360-336), antumi și postumi (incluzând stateri bătuți la Abydos, Lampsacus și Teos), catalogați după clasificarea propusă de Georges Le Rider². O parte dintre staterii de la Filip II provin din tezaure descoperite în Bulgaria: Ruse 1979, Topoliane, Topolovo, Krivodol și Dobrogea 1954. Tezaurele menționate oferă o mai bună imagine asupra pătrunderii monedei de aur macedonene în regiunile aflate la sud de Munții Balcani, dar și în zona Dunării de Jos. Subdiviziunile staterilor de tip Filip II sunt reprezentate de opt exemplare după cum urmează: ¼ stater (4), ⅛ stater (2), ½ stater (2). Pentru nicio subdiviziune a staterului nu se cunoaște proveniența. Lotul de monede de aur de tip Filip II se încheie cu două imitații de epocă după stateri atribuite „celților din est” și o piesă de ½ stater la care se adaugă un fals modern.

Urmează în volum un lot semnificativ de stateri de tip Alexandru cel Mare (336-323), antumi și postumi, catalogați după clasificarea propusă de M.J. Price³ și H.A. Troxell⁴. Dintre cele 82 de monede de aur de tip Alexandru cel Mare, 35 de exemplare (9 piese de doi stateri, 21 de stateri și patru sferturi de stater) au fost puse în circulație de atelierele din Macedonia. Un lot de patru stateri postumi de tip Alexandru cel Mare, atribuiți orașelor grecești vest-pontice Callatis (3 ex.) și Mesambria (1), prezintă un interes aparte (p. 32, nr. 107-110). Recent, datarea lor de către M.J. Price în anii c. 250-225 a.Chr. a fost pusă sub semnul îndoielii, cel puțin pentru staterii callatieni și histrieni. Participarea cetăților Callatis și Istros, dar și a altora de pe litoralul de vest al Mării Negre, la conflictul dintre Seleucizi și Egiptul ptolemaic, pare să fi fost momentul baterii unor serii de stateri de tip Alexandru cel Mare, în contextul celui de-al doilea război sirian (260-253 a. Chr.)⁵. Urmează un lot important de stateri puși în circulație de orașele din Asia Mică: Lampsacus (4), Abydos (trei exemplare având pe revers ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ și trei cu legenda ΦΙΛΙΠΠΟΥ, bătute în vremea lui Filip III), Colophon (un exemplar de la Filip III), Sardes (2), Milet (5) și Side (1), la care se adaugă o piesă de ½ stater și trei stateri atribuiți atelierelor din Cipru. Orașele feniciene sunt reprezentate de un dublu stater și doi stateri atribuiți orașului Sidon și trei stateri bătuți la Ake în anii 23=324/323, 26=321/320 și 33=314/313. Alți stateri de tip Alexandru cel Mare, antumi și postumi, au fost puși în circulație de atelierele din Babilon (6 exemplare) și Ecbatana (1) la care se adaugă un stater cu legenda ΦΙΛΙΠΠΟΥ, bătut de Filip III (323-317). Emisiunile atelierului din Egipt sunt reprezentate de doi stateri care poartă pe revers legenda ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Lotul de stateri de tip Alexandru cel Mare se sfârșește cu un exemplar pus în circulație de un atelier necunoscut (p. 38, nr. 150), trei imitații de epocă care au avut drept prototip piesele bătute la Lampsacus, Abydos și Arados (p. 38, nr. 151-153), și un fals modern (p. 38, nr. 154). Remarcăm că o parte dintre staterii de tip Alexandru cel Mare provin din tezaure descoperite la Topoliane, Topolovo, Krivodol, într-o localitate necunoscută din regiunea Șumen și o localitate necunoscută din nord-estul Bulgariei (intrat în literatură sub numele de „Dobrogea”). Tezaurele menționate aduc informații importante în privința pătrunderii staterilor de tip Alexandru cel Mare, antumi și postumi, în Tracia și în zona Dunării de Jos în ultima parte a secolului IV a.Chr. și la începutul veacului următor.

Monedele de aur din vremea lui Demetrios Poliorketes sunt reprezentate de trei stateri: doi bătuți la Tarsus (dintre care cel aflat la numărul 156 ar putea fi o imitație) și al treilea considerat de autoare ca fiind o imitație având drept prototip emisiunile aceluiași atelier (p. 38, nr. 157). Reținem că staterul de la nr. 155 provine din tezaurul de la Topolovo, una dintre puținele descoperiri care conțin monede de aur puse în circulație în numele lui Demetrios Poliorketes.

Urmează patru stateri de tip Lysimach, postumi, atribuiți orașelor Odessos (1) și Byzantion (3). Remarcăm staterul de la Odessos, cu numele orașului în monogramă aflat pe revers în câmp stânga și legenda KOI în exergă, care potrivit cercetărilor recente a fost datat în ajunul și prima parte a celui de al treilea război sirian (246-241),

² G. Le Rider, *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II, frappé en Macédoine de 359 à 294*, Paris, 1977. Vezi și recenzia lui Gh. Poenaru Bordea în SCN, 8, 1984, p. 137-138.

³ M.J. Price, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, Zürich-Londra, 1991.

⁴ H.A. Troxell, *Studies in the Macedonian Coinage of Alexander the Great*, ANS Numismatic Studies, 21, 1997.

⁵ A. Vilcu, E. Petac, *The Second Syrian War and Gold Staters of Alexander type struck at Istros*, American Journal of Numismatics, 24, 2012, p. 53-60; E. Petac, A. Vilcu, *Syrian wars and the beginnings of the Lysimachus type stater at Tomis*, Istros, 18, 2012, p. 51-63; iidem, *The Lysimachus type Gold Mintage from Odessos*, Istros, 19, 2013, p. 297-326.

poate până la bătălia de la Andros⁶. Dintre ceilalți stateri de tip Lysimach, doi au fost atribuiți cu rezerve Byzantionului (nr. 159-160), iar al treilea, cu trident în exergă, aparține emisiunilor târzii ale aceluiași oraș.

Cele două monede de aur seleucide, cu Apollo pe revers, atribuite atelierului Bactra, au fost bătute în numele lui Antioch I (280-261) și Antioch II (261-246).

Secțiunea semnată de Bistra Božkova cuprinde 173 de monede din aur romane din secolele I-IV p. Chr. descrise detaliat, ilustrate și cu trimitere la cunoscutul determinant *Roman Imperial Coinage*. Cea mai veche monedă este un aureus de la Caligula (37-41), după care urmează un aureus bătut pentru Antonia în timpul lui Claudius (41-54), un lot de cinci piese de la Nero (54-68) și câte un aureus de la împărații Galba (68-69) și Otho (69). Dintre cei doi aurei care poartă numele împăratului Vitellius (69-70), unul (nr. 10) a fost bătut la Tarraco și celălalt la Roma. Un grup de șapte aurei au fost puși în circulație pentru Vespasianus (69-79) la Roma (6 ex.) și Lugdunum (1). Urmează patru aurei de la Domitianus și trei de la Traian (97-117) bătuți la Roma. Monetăria romană în aur din secolul II p. Chr. este reprezentată de un grup de aurei care poartă numele împăraților Hadrian (4 ex.), Antoninus Pius (2), Faustina I (1) și Marcus Aurelius (2). O parte dintre aureii din secolele I-II p. Chr., bătuți în numele împăraților Nero, Otho, Vitellius, Vespasian, Titus, Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, provin dintr-o descoperire făcută în nord-vestul Bulgariei. Din perioada Severilor semnalăm cinci aurei bătuți de Septimius Severus (1), Caracalla (2) și Severus Alexander (2). Tabloul emisiunilor în aur romane din secolul III p. Chr., până la tetrahie, este completat de aurei, unii foarte rari, de la Gordian III (3 ex.), Filip I (1), Traian Decius (2), Volusian (1), Valerian (1), Macrianus (1), Salonina (1), Claudius II (3), Aurelian (1), Tacitus (Ticinum - 2, Siscia - 3, Serdica - 2, Cyzicus - 2) și Probus (Lugdunum - 2, Siscia - 3, Serdica - 2). Remarcăm că o parte a monedelor de aur înregistrate sub numele împăraților Tacitus și Probus provin dintr-un tezaur descoperit în Bulgaria, la Krivodol. Monedele din perioada tetrahierei poartă numele împăraților Diocletian (șase exemplare dintre care cinci bătute la Cyzic și unul la Roma), Maximian Herculis (șapte exemplare, dintre care trei bătute la Roma, trei la Cyzic și câte unul la Siscia și Antiohia), Galerius (trei exemplare bătute la Siscia, Serdica și Cyzic), Constantius Chlorus (trei exemplare care provin din atelierele Roma, Nicomedia și Antiohia), Maximin Daza (două exemplare de la Siscia și Nicomedia), Licinius (două piese de la Siscia, trei de la Nicomedia) și Licinius II (o piesă care poartă sigla atelierului Nicomedia). De la Constantin cel Mare colecția Institutului din Sofia păstrează 12 monede din aur, puse în circulație de atelierele de la Trier (3 exemplare, dintre care unul neînregistrat în RIC), Arles (3), Siscia (1), Thesalonic (1), Heraclea (1), Constantinopol (1) și Nicomedia (2), la care se adaugă o rară emisiune de aur din anii 324-325, care poartă pe avers numele Elenei, mama împăratului, și pe revers sigla atelierului Nicomedia. Catalogul continuă cu solidi de la Constantin II (Trier - 1, Constantinopol - 1) și Constans (Thesalonic - 1, Antiohia - 1). Un lot numeros de solidi provine de la Constantius II (Roma - 1, Aquilea - 1, Siscia - 2, Sirmium - 2, Thesalonic - 3, Constantinopol - 1, Nicomedia - 3, Cyzic - 1, Antiohia - 2).

Emisiunile în aur ale împăratului Iulian sunt reprezentate de cinci solidi bătuți la Sirmium (2), Constantinopol (1) și Antiohia (2). Urmează două piese de la Iovian puse în circulație de atelierele Sirmium și Nicomedia. Din perioada 364-378 provine un grup semnificativ de solidi bătuți pentru împăratul Valentinian I la Trier (4), Constantinopol (2), Nicomedia (1) și Antiohia (2), și pentru Valens la Trier (2), Thesalonic (2), Constantinopol (2) și Antiohia (2). Remarcăm un solidus rar de la Procopius, bătut la Nicomedia în anul 366. Catalogul monedelor de aur se încheie cu solidi puși în circulație de împărații Gratianus (Trier - 3, Sirmium - 1, Thesalonic - 2) și Valentinian II (Thesalonic - 1, Constantinopol - 5).

Publicarea cu detalii și ilustrație completă a monedelor de aur aflate în colecțiile Institutului de Arheologie din Sofia oferă, fără îndoială, un instrument de lucru util specialiștilor și nu numai. Importanța volumului este subliniată de publicarea unor piese din aur rar întâlnite în colecții și mai ales de informațiile pe care le oferă în privința circulației monetare la sud de Dunăre în perioada elenistică și în timpul stăpânirii romane.

Aurel Vilcu

⁶ E. Petac, A. Vilcu, *The Lysimachus type Gold Mintage from Odessos, Istros*, 19, 2013, p. 297-326.

ALEXANDRU BARNEA, *Tropaeum Traiani III. Tezaurul de denari romani imperiali*, Editura Academiei Române, București, 2011, 56 p., 67 fig.

The third volume of the monographic series *Tropaeum Traiani*, published by the Romanian Academy Publishing House in 2011, is dedicated to the hoard of Roman denarii found in 1968 in the Sector A of the roman city.

The structure of the paper is: Foreword (pp. 7-9), The hoard of Roman denarii (pp. 9-18), Catalogue (pp. 18-55), Abstract in French (pp. 55-57) and 67 figures.

In 1968 when the systematic excavations in the Roman city of *Tropaeum Traiani*⁷ were started the author was in charge to research the area between the Eastern gate of the fortress and basilica "A", from main street to the North. In a trench that aimed to research early roman levels (preconstantinian) of the city, at a depth of -1.80 m was found a hoard, a total of 1,548 silver denarii from Nero to Septimius Severus, put in a pot with handle and covered with a lid with button, currently exposed in the Adamclisi Museum. Medium size pot was placed in the normal position on the foundation of a wall tied with yellow clay, dismantled before hoard's burying and subsequently levelled out and rebuilt.

The analysis of the hoard should have been introduced into the second volume of monographic series⁸ but its appearance was postponed "by reasons of paper economy" (specific to Ceaușescu era was to make economics at all, this was the directive from the Communist Party at that time), and so the author decided then to publish only a short study in the journal *Studii și Cercetări de Numismatică*, 7, 1980, pp. 95-98. This volume is therefore the first full publication of this hoard. The measurements were redone (weight and size), so that the weight of hoard is lower than initially estimated (4999.87 g).

The identification of coins was based on Roman coins catalogue from British Museum collections (BMC = H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire from the British Museum*, vol. I-IV, London, 1923-1940), also by consulting other publications.

The analyzed hoard has the following structure: Nero (8 coins), Galba (7), Otho (4), Vitellius (8), Vespasian (114), Titus (40), Domitian (24), Nerva (16), Trajan (147), Hadrian (173), Antoninus Pius (417), Marcus Aurelius (334), Commodus (168), Pertinax (3), Didius Iulianus (1), Clodius Albinus (4) and Septimius Severus (80). The importance of this hoard is given, in addition to the large number of coins, by having a complete series of coins covering more than two centuries of Roman history. It is also important to draw attention on the fact that the hoard was fully recovered. Therefore it provides a solid basis for discussion, corresponding to the representation criteria required and allowing equally important observations related to the money supply hoarded in the area of Lower Danube, at the beginning of the 3rd century AD⁹.

By comparison with other hoards (Bârgoani and Puriceni, Neamț County; Săhățau, Buzău County; Tell Kalak, Syria) the author notes that peak periods broadly coincide with the initial phase of Vespasian-Titus and subsequently with Antoninus Pius-Marcus Aurelius phase. According to the degree of use-wear rate of the coins it can be said that the hoard began to be accumulated during Hadrian, in the 3-4 decades of the 2nd century AD. A very low degree of use-wear rate for denarii hoarded from Hadrian to Septimius Severus indicates a very short period of circulation and thus provides important information related to the phenomenon of hoarding¹⁰, more pronounced in the reign of Trajan and Hadrian. Most of denarii were minted in Rome and just a limited number of coins, especially from last part of the hoard, have another origin. Nine coins from the end of hoard are from other mints than Rome and there is just one with Greek legend, which belongs to the category of Edessa coins minted after 166/167.

⁷ I. Barnea et alii, *Tropaeum Traiani. I. Cetatea*, Bucharest, 1979. Annual research results are published in the Chronicle of Archaeological Research and on the website www.cimec.ro.

⁸ The second tome of the monographic series was supposed to contain besides the analysis of the present hoard also the study of the monetary circulation in the city and its territory, made by Radu Ocheșeanu. Finally, the second volume of the monographic series was published in 1984 and was dedicated

to the Triumphal Monument, M. Sâmpetru, *Tropaeum Traiani. II. Monumentul*, Bucharest.

⁹ A. Vertan, *Circulația monetară în Dobrogea romană*, Cluj-Napoca, 2002, p. 181.

¹⁰ According to A. Vertan, *op. cit.*, p. 231, the hoard would have been accumulated elsewhere. The author makes no reference to this issue.

Dimensions of the coins are the usual ones and their average weight is 3.21 g, differences under and over weight than average being observed for those from Commodus to Septimius Severus. In the author's opinion this is due to the Septimius Severus currency reform by which to the denarius was given a lower title (value). The structure of the hoard does not reflect the Severian reform from 194 AD. This is the author's conclusion but also other researchers' who had referred to it in their studies¹¹.

The treasure was buried around the years 204-205. The author considers that this date reflects an event of local importance, which is difficult to identify on the basis of the available historical sources. What is known for this period in Dobruja is the lack of epigraphic documents from Septimius Severus, which have a precise dating after 202 AD. It can be added to this the decrease of monetary circulation in Histria¹², and several other hoards buried in the same period¹³ (p. 17).

Based on the iconographic analysis the author could narrow down the dating of coins from Trajan taking into account the representation of either the Triumphal Monument from Adamclisi or Trajan's Column (p. 16).

The volume is accompanied by 67 black and white plates of high quality, which ensures optimal conditions for detailed study of coins.

The hoard presented in this volume allows us not only to complete the image of the early roman city of Tropaeum Traiani, but also offer the possibility of analyzing in detail a lot of monetary issues extremely coherent and homogeneous. Its full publication is therefore extremely useful and welcome.

Adriana Panaite

DANIEL FRASCONE, *Zeugma IV. Les Monnaies*, în seria Travaux de la Maison de l'Orient de la Méditerranée, 63, Recherches archéologiques, Jean Pouilloux, Lyon, 2013, 312 p. + 47 pl. color

Fondată de Seleucos I, antica Seleucia pe Eufrat, numită apoi Zeugma, se află în partea de sud a Turciei, aproape de granița actuală cu Siria. În anul 64 î.e.n., orașul a fost cucerit de romani, în timpul Imperiului fiind un important centru comercial și militar, cel puțin până la distrugerea orașului, eveniment petrecut, conform surselor, în anul 256 e.n. Construirea barajului de la Birejik (Birecik) și inundarea întregii zone a făcut necesară efectuarea unor ample săpături la sfârșitul anilor 1990. Campaniile din anii 1996-2000 au dus la descoperirea unui lot apreciabil de monede. Cele 854 de piese elenistice, romane, bizantine și islamice sunt publicate în acest volum. Trebuie precizat faptul că dintre acestea, 715 au fost descoperite în campaniile 1996-1999 și 139 în campania 2000. Majoritatea au context arheologic, dar notăm și câteva piese descoperite întâmplător sau colectate de la locuitorii din zonă.

Prima parte a volumului, *Inventaire et approche archéologique des données* (p. 13-192), conține catalogul monedelor, organizat pe unități stratigrafice. Însotită de fotografie, fiecare piesă este descrisă exhaustiv, însă autorul este inconsecvent. Marcând modul în care legendele sunt despărțite atât pe avers cât și pe revers, acesta a omis să facă acest lucru pentru un număr consistent de piese (spre exemplu: p. 43, nr. 154; p. 46, nr. 171; p. 63, nr. 262; p. 65, nr. 271; p. 67, nr. 280; p. 73, nr. 313). Pentru emisiunile romane târzii, cu tipuri rigide, demersul poate părea inutil. La finalul acestei părți este comentată datarea tuturor unităților stratigrafice, un studiu util pentru cunoașterea duratei de circulație a monedelor.

În partea a doua, *Observations chronologiques générales* (p. 201-211), comentariul numismatic, autorul remarcă raritatea monedelor elenistice și a celor romane din primele două secole, în contrast cu descoperirile din secolele III-IV. Reținem cantitatea mare de monede coloniale emise în special în timpul dinastiei Severilor de orașele Zeugma, Antiochia și Emesa, echilibrul cantitativ între emisiunile din zona Zeugmei și cele din alte regiuni fiind pus de

¹¹ Vertan, *op. cit.*, p. 182; V. Petac, *Aspecte ale circulației monetare în Dacia romană (106-275 p. Chr.)*, Wetteren, 2011, p. 183.

¹² H. Nubar, *Histria*, III, Bucharest, 1973, p. 65.

¹³ C. Găzdac, *Circulația monetară în Dacia și provinciile*

învecinate de la Traian la Constantin I, I-II, Cluj-Napoca, 2002: vol. I, pp. 137-148, and vol. II, *passim*, hoards from Dimum (Belene, Bulgaria), Durostorum (Silistra, Bulgaria) and Seidol (Bulgaria).

autor pe seama mișcărilor de trupe (p. 206). Pe baza informațiilor numismatice și arheologice, distrugerea orașului de către parți este confirmată definitiv, cândva în intervalul 254-256 e.n. Circulația monetară, reluată spre sfârșitul secolului III, continuă până în timpul lui Theodosius II. După secolul V sunt semnalate câteva monede bizantine și islamice, sugerând, după autor, posesiunea bizantină a teritoriului, urmată de cucerirea arabă.

Materialul bogat, în special cel care provine de la Zeugma, Antiochia și Edessa, permite autorului să facă observații prețioase privind activitatea acestor monetării, grupate în partea a treia a volumului, *Études particulières* (p. 213-231). Reținem și singura monedă de aur descoperită la Zeugma, un solidus inedit, necunoscut în RIC sau în lucrarea lui G. Depeyrot, emis pentru Constantin II Caesar la Antiochia: av. DN CONSTANTINVS IVN NOB CAES, bust laureat, drapat și cuirasat spre dreapta; rv. PRINCIPI I-V-VENTVTIS, împărat cu sulită și glob spre dreapta, în exergă SMAN. Autorul, pe baza analogiilor cu primele emisiuni ale atelierului după înfrângerea lui Licinius, datează moneda la sfârșitul anului 324 sau la începutul anului următor, opțiune ce ni se pare corectă.

În anexe sunt reluate sistematic unitățile stratigrafice și catalogul numismatic, organizat acum pe emitenți, permițând consultarea facilă a acestuia. Bibliografia și planșele color, organizate tematic, încheie volumul. Publicarea materialului numismatic de la granița de est a lumii greco-romane este un eveniment rar, dar sperăm ca în viitor să urmeze și alte monografii dedicate siturilor din lumea orientală, asemeni volumului al patrulea din seria Zeugma.

Ștefan Vasiliță

DAVOR MARGETIĆ, *Skupni nalaz kasnorimskog novca iz Treštanovaca / Hoard of Late Roman bronzes from Treštanovci*, în seria *Musei Archaeologici Zagradiensis Catalogi et Monographie*, X, Zagreb, 2012, text bilingv croată-engleză, 89 p. (inclusiv ilustrația)

În anul 2012 a fost publicat cunoscutul tezaur de monede romane târzii găsit în 1938 în localitatea Treštanovci, Croația, sub semnătura lui Davor Margetić, cercetător la Institutul Ruđer Bošković din Zagreb, secția de chimie fizico-organică.

După cuvântul înainte, semnat de J. Balen (p. 7), urmează capitolul intitulat *Rimskodobno nalazište na Treštanovčoj Gradini / The Roman-period site on the Treštanovci hillfort* (p. 9-17), scris de T. Bilić. În zonă, cele mai vechi urme arheologice au fost identificate la sfârșitul secolului XVIII, în următoarele secole existând un interes deosebit pentru artefactele romane. Săpăturile sistematice, începute în 1972, au dus la stabilirea identității orașului antic, Incerum, menționat de *Itinerarum Antonini* la intersecția drumurilor Siscia-Sirmium și Aquae Balissae-Mursa.

Capitolul următor, *Skupni nalaz kasnorimskog novca iz Treštanovaca (1938)/Hoard of Late Roman bronzes from Treštanovci (1938)*, scris de Davor Margetić, constituie partea cea mai importantă a cărții (p. 18-30). Aflăm că tezaurul a fost descoperit întâmplător în februarie 1938 într-o locuință romană, depozitat în șase vase, fiecare cuprinzând circa 1000 de monede de bronz. Trei monede erau siliquae de argint, pierdute curând după descoperire. În vara aceluiași an, 1846 de piese au fost recuperate și trimise la Zagreb, alături de încă 20, descoperite în 1936 într-un alt tezaur.

Ca structură, tezaurul conține monede emise între anii 312-313 și 351-354/5. Majoritatea monedelor provin din monetăria Siscia, cu un procent de 34,3% pentru întreaga perioadă, urmată de Thessalonic cu 13,2% și Constantinopol cu doar 8,2%. Alături de acestea, autorul remarcă prezența scăzută a monedelor din Orient și, în special, a celor din Occident. Tezaurul conține și patru imitații, dintre care trei de tip Fel Temp Reparatio, Falling Horseman.

Lotul consistent de monede bătute la Siscia permite autorului să facă un scurt studiu metrologic (p. 24-27). Piesele au fost bătute *al marco*, greutatea medie respectând normele oficiale, iar folosirea ștanțelor fixe orientate ↑ sau ↓, postulatată în studii mai vechi, pare să fie confirmată definitiv.

Notăm și existența unor monede necunoscute în cataloagele de referință, precum un exemplar de tip Fel Temp Reparatio, Phoenix, emis la A₁juileia pentru Constans, cu sigla AQ•S•, și a patru exemplare de același tip, cu sigla ASISĸ (nr. 1428-1430, Constans; nr. 1588, Constantius II, dar galeră; autorul citează cinci exemplare la p. 28).

În schimb, sigla ASIS (se consideră eronat că ultimul simbol desemnează officina, *ibidem*), cunoscută deja, dar cu ultimul simbol având hasta spre dreapta, este confirmată acum.

Autorul consideră că tezaurul a fost îngropat după bătălia de la Mursa din 28 septembrie 351 (p. 20). Ținând cont de prezența unui lot de 34 de piese bătute la Sirmium, monetărie deschisă în 351, ce a funcționat inițial cu o singură officină, apoi cu două, este posibil ca data să fie mai târzie, ținând cont de prezența monedelor de tip Concordia Militum și Fel Temp Reparatio cu sigla Δ pe avers și Fel Temp Reparatio fără siglă, bătute în officina B, ce ar indica o datare spre 353/4.

Autorul a organizat catalogul (p. 31-78) optând pentru gruparea monedelor în două secțiuni, ante și post 348, apoi pe emitenți, pe tipuri (cronologic) și monetării. Însă în această formă catalogul este dificil de folosit, fapt accentuat și de unele imprecizii. Astfel, în seria de monede emise de Constantin cel Mare sunt puse monedele de tip Aeternas Pietas (înainte de tipul Gloria Exercitus, dar după Constantiniana Dafne, p. 32), Quadriga, VN-MR, Constantinopolis și Urbs Roma (atât variantele cu revers cu proră/lupoaică, Gloria Exercitus, un stindard, și Vot XX, p. 34-38), amestecându-se astfel emisiuni antume, postume și hibride postume. Monedele bătute pentru Constantius II și Constans Caesar (abreviat „caes” în catalog) sunt trecute sub Constantin II Caesar (p. 38-40), după emisiunile acestuia. Urmează monedele lui Crispus Caesar, mort în 326, unde sunt prezentate și cele pentru Delmatius Caesar, a cărui domnie este plasată în anii 335-338, deși a murit în septembrie 337 (p. 40-41) apoi monedele lui Hannibalian (p. 41, nr. 369-370, unde aflăm că nepotul lui Constantin a domnit între 330 și 335, monedele pentru acesta fiind emise în 335-337!) și Fl. Helena (p. 41-42, nr. 371-380), completând seriile din timpul domniei lui Constantin cel Mare, deși piesele publicate sunt emise după 337.

Dacă succesiunea fiilor lui Constantin, în timpul domniei tatălui lor, era făcută pe criteriul (relativ) cronologic, emisiunile din perioada 337-348 sunt aranjate geografic – Constantin II, Constans, Constantius II, iar după 348 geografic pentru Constans și Constantius II și cronologic în lista Magnentius-Vetranio-Decentius-Constantius Gallus (p. 74-75), făcându-se astfel abstracție de realitățile politice. Credem că o prezentare cronologică, ținând cont de legitimitatea împăraților în ordinea Constantius II, Constans, Vetranio, Constantius Gallus și apoi uzurpatorii Magnentius și Decentius, ar fi fost mai inspirată, mai ales că emisiunile ultimilor doi împărați se încadrează în sistemul monetar introdus în Occident și neacceptat în zona controlată de Constantius II, din care făcea parte și teritoriul în care a fost găsit depozitul.

Lucrarea are un caracter omogen, însă repetarea unor detalii în cele două capitole de comentariu putea fi evitată. În ciuda impreciziilor din catalog, publicarea materialului este îmbucurătoare, volumul putând fi utilizat de un cercetător interesat de activitatea monetăriei din Siscia și de tezaurile îngropate în Balcani după introducerea tipului Fel Temp Reparatio.

Ștefan Vasiliță

